

## A politikai földrajz jelen állása.

(Az államföldrajz mibenléte, viszonya a kultúrföldrajzhoz és problémáinak belső tagozása.)

A politikai vagy államföldrajz mivolta a legutóbbi időkig, sőt máig a földrajz leghomályosabb kérdése. Sem azt nem derítette fel egy a kutató sem, hogy miben állanak sajátos problémái, sem azt, miben áll viszonya a modern kultúrföldrajzhoz, az antropogeográfiához. Ezt nem csak a földrajz sajnálja.

Legutóbb Kjellén<sup>1</sup> panaszkodott amiatt, hogy az államtan, a politikai tudományok képviselője a geográfiától igen keveset kap az állam földrajzi alapjainak megvilágítását illetőleg. Ratzel az általános „politikai földrajz“ megalapítója, éppen negyedszázada tette közzé munkáját,<sup>2</sup> s ez a negyedszázad, mely más tudományágak fejlődésében olyan sokat jelentett, az államföldrajzra nézve alig hozott valamit. Olyan Ratzel műve, mint az ő „antropogeográfiája“ is: szellemes, okos, főképp találékony főalkotása, de rendszertelen halmaz, mint akár Brunhes „Geographie humaine“-je is. Ratzel maga — írja Kjellén<sup>3</sup> — „inkább gyűjtő volt, mint rendszerező kutató“. Wagner Hermann „Lehrbuch“-ja államföldrajzi részéről azt írja, hogy a tárgyat igen szétzaggatja, Supan „Leitlinien“-jéről (1918) pedig — igen helyesen — kiemeli, hogy messze elcsapong tárgyától, belevesz rendszerébe olyat, ami nem tartozik bele; habár hozzátehetjük mentéséül, hogy mindaz, amit problémául felvesz, legalább a kapcsolatban van a földrajz gyakorlatilag és szokásosan együtt tartott témaival.

Hogy nincs sok könyvünk, mely az általános államföldrajzot tárgyalja, nem volna baj, hiszen a tudományban sohasem a mennyiséget nézzük, hanem a kvalitást. A kvalitásban azonban súlyos hibát jelent az a körülmény, hogy a problémák rendszere teljesen hiányzik ma is. Nem volt érdeklődés az államföldrajz iránt s ez talán abból magyarázható, hogy a világháború előtt a közvélemény túlozta az európai államrendszer stabilitását. Másrésztől uralkodó volt a specializmus, mely nem igen nézte, mi hátránya van a problémák összefüggéstelenségének. Ma viszont a XIX. sz. nagy tanulságai után, tudományos

munkában nagyon is óvakodunk a speciálista munkapazarlástól. Mielőtt kutatnánk, építenénk, építéstervezetet készítünk, mert a munka, tudjuk, csak így lesz ökonomikus, egységes összefüggésű, az az mentes egyenlenségektől és nagyobb hézagoktól.

Ily építéstervezet feltűnő hiánya annyival inkább is zavaró, minél zavarosabb az államföldrajz viszonya kifelé, legközvetlenebbül a kultúrföldrajzhoz. Már maga az a körülmény, hogy itt — legalább ez évben — két tudomány szerepel s mégis az elsőt bele szokták illeszteni a másodikba, felhívja figyelmünket arra, hogy mindenekelőtt azt tisztázzuk, — amit sem Wagner Hermann, sem legutóbb Supan nem tett meg, — hogy a kettőnek mi az egymáshoz való viszonya.

Wagner úgy tünteti fel a dolgot, hogy az államföldrajz egyszerűen része a kultúrföldrajznak. Maga a kultúrföldrajz is, azonban igen komplikált valami, mert kapcsolattudomány, Továbbá tárgyánál fogva is bonyolult s minél inkább érezzük ezt, annál inkább törekednünk kell megszabadulni egy nyomasztó érzéstől a halmaz kaotikus zavaraitól s rendszerhez akarunk hozzájutni. A különös, jobbra-balra terjeszkedés, — mely az államföldrajzban folyton kísért, — okát szintén bizonyára abban találja, hogy a két tudományt nem lehet egyszerűen a rész és egész viszonyába állítani. A kultúrföldrajz tágasabb körű, mint az államföldrajz, s ezt Wagner helyesen érezte ki, de e körön belül az államföldrajz nem csupán rész. Ezt óhajtjuk itt röviden körvonalazni. Majd bemutatjuk főbb problémáinak sorrendjét.

Hogy a kultúrföldrajz tárgyköre minő összetételű, már egy kísérletben körvonalazni törekedtünk. Az államföldrajzra nézve itt az volt az álláspontunk, ami Wagneré, hogy t. i. az része az általános kultúrföldrajznak, ámde kifejezetten e kérdést ott fel nem vehettük. Hogy itt részletesebben hogyan alakul a kérdés, az előzőhöz kiegészítéseket kell csatolnunk.

Az antropogeográfia tárgykörét ez idő szerint a következő kérdés csoportosításban találjuk, úgy a kérdések köre, mint a kérdések sora szempontjából, tagozhatónak. Két általános természetű kérdés van: 1. a Föld hatása a testi (fiziológiai) szervezetre általában; ez a kérdéscsomó a geofiziológia keretét teszi ki; ide tartozik pl. az akklimatizálódás kérdése. Ugyanilyen általános kérdés komplexum 2. a geopszichológia, melyben vizsgáljuk a Föld hatását általában a szellemi (pszichi-

kai) életre. Ezekben a kultúrföldrajz kapcsolódik két speciális ággal, egyik a fiziológiával, illetve a másik a pszichológiával. Ezek után a megélhetéseért küzdő ember főproblémáját: az élelemszerzést kell vizsgálnunk, azaz vizsgálnunk 3. a klíma hatását a növény- és állatvilágra, 4. a klíma hatását a talajra (agrogeográfia) és 5. a kettőt most már egybekapcsolva a klíma és a talaj hatását a növény és állatvilágra. Azonnal látható, hogy itt az antropogeográfia kapcsolódik a növény és állatvilág földrajzával, a biogeografiával és pedig úgy, hogy ez mintegy propedeutikus részt képez, mert ebben az ember munkája még rendszertanilag nincs bekapcsolva. Különösen áll ez a klímára, miután emberi beavatkozással nem változtathatjuk meg. Ámde a talaj már befolyásolható, megmunkálható s itt kezdődik tulajdonképpen az ember szerepe.

Most már szorosabban vett tárgykörben kitérhetünk a gazdasági földrajzra. A megélhetés elsősorban függ a klímától, a talajtól, a bioszférától, azaz az előbbieken ez előlévén készítve, áttérhetünk a mezőgazdasági földrajzra, majd az ipar, a közlekedés és kereskedelem<sup>5</sup> földrajzára. Mindez együttvéve a „gazdasági földrajz“ tárgykörét teszi ki.

Ezek után, a megélhetés forrásainak ismerete alapján, áttérhetünk a letelepedés probléma-körére.<sup>6</sup> Az előbbiben azokat a mozzanatokat (földrajzi értékeket) kerestük, amelyek földrajzi alapon a társadalomnak rendelkezésére állhatnak; az ember azokat a földi javakat hasznára fordítja: a földrajzi értékekhez mintegy hozzátelepül.

Végül foglalkozunk a társadalmi-állami szervezet kérdésével földrajzi szempontból s ez a később még körvonala-zottabb „politikai földrajz“ tárgya. Áttekintésben adva az előzőket, a következő rendszerhez jutunk:

### I. Propedeutikus részek.

1. Geofiziológia. 2. Geopszichológia. 3. A klíma hatásai. 4. A talajminőség hatása a kultúrszférára.

### II. Gazdasági földrajz.

1. Mezőgazdasági földrajz. 2. Az ipar és bányászat. 3. A közlekedés. 4. A kereskedelem földrajza.

### III. Település kérdései.

1. A település módjai. 2. A földfelszíni formák hatása.

### IV. A szervezett állami élet.

1. Az állam talaja, tájszerkezete. 2. Nagysága, alakja, közlekedési egysége. 3. A terület belső tagozása politikailag. 4. A talaj problémája: szomszédos és világhelyzete.

## II.

Most közölt áttekintésünk, mely nem az egyes tárgyrészek tüzetes meghatározását tartalmazza, hanem a részek egymáshoz való viszonyának áttekintését, alapul szolgálhat arra, hogy betekinthesünk az államföldrajzi problémák sajátosságaiába, hogy aztán vele szemben lássuk (IV. fej.) a kultúrföldrajzi problémák sajátosságait is.

Beosztásunkból kitűnik talán az, hogy nem mindenütt találunk oly problémát, amely előbb a kultúrföldrajzi részben már valahol érintve nem volt. A propedeutikus részben pl. már szerepel a talajminőség hatásának kérdése és íme, az államföldrajzban is van szó ilyenről: az állam talaja. Ámde észrevehető lesz, hogy új beállításban. E téren azt a találó útmutatást követtem, melyet egyik szakülésem gr. Teleki Pál közölt, hogy t. i. inkább több ízben tárgyaljunk valamit, mintsem hogy hézag keletkezzék; az újabb tárgyalásnak azonban különböző szempontúnak kell lennie. Meg fogunk győződni arról, hogy csakugyan ez a helyes elv, s ez is fog bennünket vezetni a két ágazat viszonyainak megállapításához. Hogy ne csupán absztrakciókban beszéljünk, külön is jelzett részletproblémákban mutatjuk be a döntő különbségeket.

(A) Talajminőség és tájösszetétel. Ez a szembeállítás bizonyára mutatja azt, hogy különbség van itt a szempontok terén. „Tájösszetétel“-ről nem beszélhetünk mi addig, ameddig valaminő határról nincs tudomásunk, amelyen belül vizsgáljuk a talaj, a táj összetételét, értve horizontálisan. A kultúrföldrajz általában a társadalom és a Föld viszonyával foglalkozik. Ámde a társadalomnak melyik szervezetéről van szó? Bizonytalan, azaz ez „általánosságban marad,“ mint szoktuk mondani. Az államnál azonban már szó lehet erről is, határokról; határozott területekről; a talajminőségről általánosan, hogy ne mondjam, elvont alakban beszélünk. Kultúrföldrajzilag szemben egy elvont társadalommal, az állam területe már konkrétabb, s első kérdésünk a tájak összetétele, melyek az állam területét kiadják.

A társadalmi, szervezeteknek nincs ily határozott területük. Az egyházak egymás területére átnyúlnak, keresztül-kasul, a nemzetiségek szétszórvák, a vállalatok érdekköre, „hálózata“ szét-szórt stb. Területi felosztás éppen az állam precíz működéséhez tartozik. A társadalom szempontjából a talaj minőségét vizsgáljuk

a tekintetben, hogy minő alkalmas az az emberek megélhetésére, azaz a talajt, mint földrajzi értéket, értékeljük gazdaságilag. Az államföldrajzban ehhez a szemponthoz egy plusz járul. Most ugyanezt a talajt az állam létfenntartása szempontjából vizsgáljuk és értékeljük.

Az állam íme, ki van téve annak, úgy háborúban, mint elzárt semlegesség esetén, hogy lényegében a maga területének erőforrásaira, földrajzi értékeire van utalva. A maga területén ipari állam csak részben tud megélni, az állam szempontja az, hogy lehetőleg mindig megélhessen. Az „Agrarstaat oder Industriestaat“ németországi vitájában élénken kidomborodott az, hogy a terület gazdasági értékét háború eshetősége szempontjából is néznünk kell — államilag. Szükséges tehát az, hogy ne csupán a gazdasági profitszempont alá helyezzük, ne hanyagoljuk el a mezőgazdaságot a nagyobb ipari profit kedvéért, hanem gondoljunk arra, hogy az állam területe önmagát kiegészítő tájkomplexumból álljon. Ez az „autarkia“ követelménye.

Az általános kultúrföldrajzban nem ez volt a szempont, azaz ez még nem volt a középponti jelentőségű kérdés. Ott nem a tájak összetételét vizsgáljuk, hanem megelégszünk bizonyos tájak és bizonyos társadalom, nép élete összefüggésének kimutatásával. Minő élet folyik a magas hegyvidéken, a síkságon, a mocsárvidéken stb. — kultúrföldrajzi kérdés. Hogyan kell összetevődnie bizonyos tájaknak, hogy azok alapján önfenntartásra képes állam keletkezzék, — államföldrajzi kérdés. Itt a tájak kellő egymásmellettsége, kölcsönös kiegészülése (autarkiaja) a fontos, ez állami szempont, ez egység szempont, s nem pusztán az absztrakt „talajminőség“ hatásának kultúrföldrajzi szempontja.

A „táj összetétel“ problémakörébe tartozik a következő megkülönböztetések vizsgálata is. Lakott tér (oikumené) az, amelyet ember egyáltalán tartósan felhasznál. Ebben — miután minden lakott tér ma már államilag birtokba vett, tehát politikai tér — megkülönböztethetünk oly területeket, amelyek 1. aktuális politikai értékűek, és 2. amelyek latens politikai értékűek. Ez utóbbiakat Supan<sup>7</sup> „jövő-területeknek“ (Zukunftsräume) nevezi. Ilyen volt pl. Szibéria területének számos része, ilyenek ma Argentina bizonyos jövőképes részei. „Sterilis területek“ nem politikaiak (déli sarkvidék).

Supan egyik kezdeményezését hasznosnak kell tartanunk,

mely abban áll, hogy amidőn az államok területét egymással összehasonlítjuk, pl. államok gyarmatterületeihez (Szahara, mint francia birtok) jórészében hagyjuk ki számításunkból a rendkívül ritkán (qkm.-enként kevesebb, mint 1 embertől) lakott területeket. Ezeket értékminimális politikai területeknek,<sup>8</sup> (Kanada így  $\frac{1}{3}$ -dára zsugorodik össze), az ezen felülieket értéknormális politikai területeknek nevezhetjük. (Supan terminológiáját, mely szerint az első „passiver Raum,” a másik „aktiver Raum” aligha tarthatjuk sikerültnek, mert maga a tér politikailag nem esik a passiv, vagy aktiv jellem kategóriájába). A kettő közötti határ kérdése természetesen még nyílt, de konvencionális alapon már kiindulhatunk ez alapon.

Az élet földi termékeket követel s azok forgalmát kívánja. A talajminőség s ezzel a gazdaság kérdéséről át kell térnünk a közlekedés kérdésére. Ez gazdasági kérdés, a forgalom lebonyolítása társadalmi ügy.<sup>9</sup> Itt tehát újabb kérdésünk támad, mert úgy tűnik fel, hogy — ez társadalmi ügy, azaz nem állami lévén — a kultúrföldrajz keretében célszerű utalnunk az egész közlekedési rendszer kérdését, ámbár Ratzeltől, Dix Arthurig egyenesen államföldrajzi kérdésnek vették. Lehet, hogy túlzással, mert csak államföldrajznak venni kétségtelen tévedés.

(B) A közlekedésrendszer kérdése, államföldrajzi-e? E téren úgy vetjük fel a kérdést, hogy vajjon tárgyalható-e a közlekedés úgy a kultúr-, mint az államföldrajzban? E téren ismét a szempontokra kell vigyáznunk, tárgyalható is, nem is aszerint, hogy a kérdést hogyan állítjuk be. Ezzel már el is ismertük, hogy a közlekedésnek két oldala van: társadalmi (kultúrföldrajzi) és állami (államföldrajzi).

Az általános kultúrföldrajz felveti azt a kérdést, hogy mikép élhetnek meg az emberek bizonyos közlekedési útvonalak kifejlődésével, továbbá hogyan kell úgy megszervezni s átalakítani a közlekedési rendszert, hogy a népesség a gazdasági világbekapcsoltság maximális előnyeit élvezhesse. Ez társadalmi szempont s az állami szempont több, illetve más. Az állami szempont nemcsak a gazdasági, személy- és szellemi forgalomra van tekintettel, hanem a sztratégiára is. Itt a közlekedés oly mérlegelés alá esik, hogy az állam, mint egység, először is önmagát védelmezhesse, másodsor is megtámasztás esetén le tudja szerelni ellenségeit.

A kultúrföldrajz a társadalom megélhetési kérdéseként nézi

a dolgot, tehát elsősorban gazdasági kérdés gyanánt. Az állam ismét létkérdésként, de ez az ő szempontjából nem más, mint a védelem, a háborús készenlét, az erőfenntartás kérdése. Sajátos tehát az, ez nem tűnt fel a kutatóknak, hogy a kultúrföldrajzban (antropogeográfiában) a háború kérdése nem szerepel, mert ez nem társadalmi hanem (speciálisabban) állami kérdés. Az államföldrajz viszont a háború nézőpontjából is értékkel, tekinti a földrajzi előnyöket és hátrányokat. Egy domb, egy magaspart kultúrföldrajzilag kvantitá négligeable lehet, államföldrajzilag fontos, ha stratégiaileg fontossá lehet. Újabb írók, Supan is, munkáikban összekeverik a kultúr- és államföldrajzi nézőpontot, belekeverik pl. a település kérdését<sup>10</sup> az államföldrajzba, holott nem is állami szempontból tekintik, viszont kihagynak sok állami szempontból lényeges kérdést, nem is gondolnak háborús beállításokra<sup>11</sup> stb. Sajnos nagyon meglát-szik, hogy nem törődnek módszertani kérdésekkel s olykor a 20 évvel előbb megjelent Ratzel mögé esnek vissza, ki már a mondottakat jól kiérezte. Szintén sajátos az, hogy a háborús és béke-s nézőpont gyökere különbsége minő sok író előtt a homályban lappang. Mindig a határ jószágáról vagy rosszaságáról elmélkednek, ámde, hogy mikor jó a határ, kevésbé gondolják át, holott világos az, hogy 1. a határ lehet háborús, azaz védekező állam szempontjából jó, akkor, ha áthatolhatatlan. 2. A határ lehet békehatár, amelynél ellenkezőleg az a lényeges, hogy a forgalom könnyen átmelessen rajta: állami szempontból fontos ez utóbbinál az is, hogy a forgalmat ellenőrizni lehessen stb.

(C) Az államterület belpolitikai (adminisztratív) tagolása. Az államföldrajz eddig még nem vette fel vizsgáló-dási körébe ezt a kérdést, pedig ez is igen erős kapcsolatban van geografikumokkal. Ha tisztában vagyunk 1. az államterület fiziogeográfiai tagoltságával<sup>12</sup> és 2. a közlekedési lehetőségekkel, most már felvethetjük azt a kérdést, hogy a terület hogyan tagolható úgy, hogy az állam- és társadalom érdekei a legtökéletesebben kielégíthetők legyenek, — földrajzi szempontból.

Ezt ma Románia példája mutatja. Vannak reáragadt területek (Temesvár-vidéke, amelyek — mint általában Erdély is — oly nagyfokú földrajzi önállóságot mutatnak, hogy egy központból, Bukarestből, kormányozni a legbénitőbb az illető területekre. Földrajzi okok szólnak tehát amellett, hogy centralizmusról é

— zöld asztalokon összerótt — területen beszélni nem volna szabad.

Az, hogy a történelem tanuságai szerint az államok nem szeretnek gondolni sem másra, mint a centralizmus maximumára, mutatja, hogy az emberiség életproblémáinak átgondolásánál a geográfiai szempontok quantité négligeable-ok voltak az állam hátrányára.

Kiemeltük mind az eddigi példáinkban (A, B, C), hogy az államföldrajzban miként kell mérlegelni a földrajzi tényeket, t. i. az állam szempontjából s itt is kétféleképpen békés és háborús esetre nézve. Anélkül hiába fogunk államföldrajzi mérlegelésekhez, hogy meg ne állapíthatók azt a standardot, vagy mai szóval ideáltípust, amelyhez valamit államföldrajzilag mintegy hozzámérünk. Ezt mi az „állam térideáljának“ mondjuk. Most erre térünk ki.

(D) Az állam térideálja. Ez részleteiben — az egyes államokra vonatkozólag — sokáig vitatárgy fog maradni, általánosságban azonban nem sok tétel állítható fel róla. Bizonyos az, hogy nincs és nem lesz oly állam, mely mindazon földrajzi előnyöket együtt bírná, amelyek a Földön feltalálhatók. Minden államnak vannak bizonyos földrajzi előnyei. Hogy ezekről beszéljünk, gondolatban mindig szemünk előtt kell tartanunk, melyek volnának azok, amelyek egy tökéletes totalitást adnának ki. Nincs ideálisan jó határ, épp így van az állam térideáljával; ami békében jó, háborúban rossz lehet és viszont. Az állam földrajzi ideáltípusában az említett két szemponton túl át kell gondolni annak két oldalát. E két oldal:

a) először a területideál, amellyel már az autarkia, azaz a tájösszetétel kérdésénél találkoztunk;

b) másodsor a helyzetideál. Hogy a kettő élesen eltérhet, példa Magyarország, amely területideálként előnyös, helyzetideál szempontjából igen nehéz helyzetben van.

Úgy találjuk, hogy az állam térideálját nehezen érheti el. A valóság, sajnos, mindig alul marad a követelményeknek, mégha — terület- és helyzet-ideálban — oly pompás előnyöket élvez is, mint az amerikai Unio — mindaddig míg a világhelyzet meg nem változik. Az állam, mondhatjuk államföldrajzi szempontból legyen: 1. terjedelmes, de összetartó is. Részben valósulhat meg ez is, mert minél terjedelmesebb, annál nagyobb az állam sokféle részének eltérése. Ez belső különbségeket, sőt ellentéteket hoz létre s zavaró lehet úgy békében (partikularizmus), mint háborúban. Ami belpolitikailag

nehézséget jelenthet, a belső ellentét t. i. földrajzilag, viszont jó háborús elzártágban, mert a különböző részek egymást kellőkép kiegészíthetik.

2. Az állam legyen összefüggő, határaiban *kerekvonaliú, de egyúttal mozgékony is*. Mint az első, úgy ez is belső ellentétet tartalmaz, mert a mozgékonyosság nem kompakt tömeget (Oroszország), hanem nyúlványokat kíván, melyek behatolnak a szomszédok testébe. 3. A *védelmi irány* lehetőleg egyféle legyen.<sup>13</sup> Anglia pl. csak tengeren védekezik és északon vetélytársa nincs, csak délen, a távol keleten (Japán) és a távol nyugaton (Unió) Középeurópa helyzete e tekintetben általában nehéz.<sup>14</sup> Állandóan hozzátapad a *kétfrontúság* és pedig XIX. században már katonailag igen fejlett ellenfelek részéről veszélyeztetve. Németország helyzete speciálisan azért is nehéz, mert „kettős helyzete“ van mint mondtuk,<sup>15</sup> azaz egyesíti magában a „*partmelléki és belföldi* országok tulajdonságait,“ azaz erős hadsereg mellett még flóttát is kénytelen volt tartani. A védelmi irány sokfélesége miatt volt mindig nehéz Lengyelország és Magyarország helyzete, mint ma nehéz Romániáé is.

A védelmi helyzet ideálja az, hogy az állam *egy* ponton legyen támadható, azaz a front csak egy irányban és szűk területen alakulhasson ki. Békében viszont az állannak érintkezési pontjai legyenek *végtelen* számúak, hogy a kívánt közlekedés lehető legyen. Ez az a tétel, amely megmagyarázza nekünk Anglia világpozíciójának határtalan előnyeit. Anglia maga, mindaddig, amíg legalább is megtudja tartani a „two power-standard“-ot, azaz a két legerősebb ellenfelet szövetségük esetére is felülmúlja tengeri erejével, úgyszólván sértetlen sziklavárban ül. A világtengernek ura, ennek folytán a tengeren keresztül ezer szomszédra tehet szert s érintkezhet velük. Mi, szárazföldiek, az *ocadni* államok eme helyzetét, melynél fogva *mozgékonyágukat szinte a végtelenségig növelhetik*, nehezen tudjuk elképzelni.

Vannak még további kérdések, melyek a tériideal problémaköréhez kapcsolódnak. Még egyet említünk, amely többé-kevésbé szorosan idetartozni látszik és bennünket magyarokat, a legszorosabban érdekel s ez a következő. Az állam tériidealjához tartozik az, hogy „belenőjön az állam egy természetes tájba“<sup>16</sup> vagy egységes tájkomplexumba. Az egységes vízrendszerű, középponti medence felé gravitáló tájkomplexum, az integer Magyarország oly valami, ami a glóbuson másutt alig található fel. A magyarság — Euró-

pának viharpontján — évszázadokon át szenvedett népességpusztító áramlatok folytán is ösztönszerűleg érezte azt, hogy ezt a tájat a maga komplexumában meg kell tartania, *viszont*: érezte, hogy a Kárpátok övéen túlterjeszkedni, idegenbe kalandozni káros, erőnket szétforgácsoló.

Történetünk uralkodó vonása, hogy a magyar faj, ill. a magyar nemzet a Kárpátok gyűrűjét kitöltse népességgel, politikai és kulturális tartalommal. Ezt az *állandó* jelenséget, mely alapvető történelmünk megértésére, magyar tájtörvénynek nevezhetjük.

Amit az „állam téridealjának“ mondottunk, így általánosságban tudatosan talán először vetettük fel. Előre is hangsúlyozzuk, hogy sok hozzátétellel kell majd részletekben kiépítenünk s felépítésében gazdagabbá tennünk. Már itt is megemlítünk egy-két szempontot. Az, amit „a természetes tér kitöltésének“ nevez Wagner, nem főelv, hanem korollárium. Ez maga is *szolgál* valamit, t. i. a védelmet, a határbiztóságot. És nem is lehet ezt főelvvé tenni. Ugyanis természetes tájegységek épp csak akkor bírnak az államra — „kitöltése“ irányában — vonzó erővel, ha azok az állami erőt 1. nem lépik *lényegesen* túl, 2. nem kisebbek, mint amekkora a történetileg adott államerőnek megfelel. Egyébként a „természetes táj“ *határozott* alakja annyira ritka a Földön, hogy csaknem kivihetetlennek tekintjük az ily államideal. Hazánknál éppen dominál ez, de talán másutt is megértik azt, pl. Franciaországban mi az az államkeret tántoríthatatlan eszméje; világhelyzetünket nem értik meg ők.

Végül megemlítjük, hogy az állam „téridealjának“ tudatából „*tértendenciák*“ keletkeznek. Ezek többé-kevésbé tudatosak lehetnek s e téren a „geográfiai publicisztika“ irodalma egykor bő tanulmányozási terület fog szolgálni.

(E) *Nagy államok, közép- és kisállamok, államreliktumok.* Ratzel írja a modern „tértendenciákról“: „Minden korszak a maga térnagyságából kifolyólag alkotja *itéletének* elveit (Mass seines Urteils) és a politikai tér növekvése törvényének uralma alatt áll.<sup>17</sup> Összefüggésben van a térbeli növekedés általában a szociálszféra,<sup>18</sup> a társadalmi cselekvéslehetőség technikai s más feltételeinek kitágulásával. A földrajzi helyi összefüggések *földátfogóvá*, panglobálissá lesznek.

Ennek következménye egy egész sereg változás. Az előbbi fejezettel kapcsolatban említjük azt, hogy a világpolitika korában csökken az az államideal, amely a partikularizmus korában divott,

hogy t. i. az állam a maga területén *kizárólagos* hatalmi tényező. A nemzetközi élet összefüggései erkölcs-jogi („nemzetközi” jogi) irányelvek szabályozó ereje szerint alakulnak, melyeknek azonban gyenge a szankciójuk. A nagy újkori államkaoszban meglehetősen nyers *struggle for life* (struggle for expansion) volt uralkodó: az „európai egyensúly” elve éppen ideál az egyensúlytalan világban.

Ha mármost a tényleges (és nem a jogi) állapotot nézzük, azt találjuk, hogy az államok nagy nemzetközi szabad versenyében háromféle pozíció állhat elő: 1. nagyhatalom, 2. közép- és kishatalom, 3. „államreliktum.” Ez utóbbiak közé számítunk olyan államokat (amelyeket eddig a többi sorába helyeztek, bár tévesen), minők a partikularizmus korából fennmaradt Monaco, St. Marino, Lichtenstein és Andorra.

Mіндеzen „nagyság”-kategóriák<sup>19</sup> nem szorosan veendőek, hanem nagyságtípusok, tehát fluktuálók.

A politikai földrajznak már most tanulmányoznia kell — az eddigieken kívül — a következőket; 1. az államok *nagyságáért* való küzdelme következtében minő fokozateltérések<sup>20</sup> jöhetnek létre — *földrajzi* okokból, 2. hogyan hat a nagyságkategória az állam öntudatára; azt látjuk, hogy nem lehet *minden* állam tér-ideálja egyforma. Egészen más Dánia tér-ideálja, mint az Egyesült Államoké. Ezzel van [kapcsolatban amaz „energia”, melyről Supan szól.<sup>21</sup>

Végül, mint aktuális szempontot említtem, a közép és kisebb államokra nézve bekövetkezik a félszuverénitás állapota, melyre jellemző, hogy a jogi önállóság még teljes, de hatalmi összefüggésbe ágyazva arányosan nem érvényesülhet.

A nagyságtípusokra vonatkozó tanok ma még igen fejletleneknek mondhatók. Úgy vélem, Kjellén ismeri fel a leglényegesebb különbséget, amidőn *tengeri* és *szárazföldi* nagyhatalmi típusokat különböztet meg. Supan *oceáni univerzális* típust és *szárazföldi regionális* típust különböztet meg. Ez az összekapcsolás nem egészen szerencsés. Azt kell mondanunk: mivel a tengerből nem lehet egy *részt* átengedni más hasonlóképpen *tengeri* hatalomnak, a világtenger egységes összefüggése folytán, minden tengeri *nagyhatalom* „expanzív” s ezzel exkluzív. A szárazföldi nagyhatalom azonban kétféle lehet: a) *aktív-expanzív*, mint Napoleon állama a háború előtt, Német- és Oroszország, az egykori Ozmán birodalom stb.; b) *passzív-defenzív* nagyhatalmi típus, minő volt az egykori Ausztria-Magyarország; ma Kína.

Középhatalmagnál szintén megvan ez eltérés: 1. aktiv-expanzív pl. Itália szüntelenül küzdvén túlnépesedésével: 2. passzív-defenzív pl. Spanyolország. Kis államoknál hasonlóképp megtalálhatjuk e két típust: az egykori velencei köztársaság, olykor Dánia aktiv-expanzív; Svájc sajátosképpen *mindig* passzív-defenzív álláspontjával tünt ki.

A kutatásban azonban még sok összehasonlító munka van hátra ezen a téren. Azonban ez nem *csak* földrajzi kérdés, bár több kutató úgy vélte.

*Dékány István.*

<sup>1)</sup> Grundriss zu einem System der Politik. 1920. <sup>2)</sup> Politische Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges. 1897. 2. kiadás eléggé jelentékenyen átdolgozott. 1903. <sup>3)</sup> Grundriss, 61. 1. <sup>4)</sup> Mi a kultúrföldrajz (antropogeografia) és mai jelentősége? Magy. Középiszkola, 1920. <sup>5)</sup> Értjük: szorosabb értelemben; a „kereskedelmi földrajzok“ gyakorlatilag csoportosított és tágabb kérdéskomplexumot tartalmaznak. <sup>6)</sup> A település földrajz tárgykörét nem szabad úgy felfognunk, hogy az a telephelyek tana. A település általában nem más, minthogy valamely népcsoport valamely területtel kapcsolatba lép azáltal, hogy amaterületen lakik. Van 1.) laza és 2.) szilárd település. Az előbbi a nomád település (hiszen tudnunk kell, hogy a nomád sem változtatja oktalanul valaminő „hajlamból“ a lakóhelyét). Ez alapon adódik természetesen az, hogy a földfelszíni formák hatása a település földrajzban, illetve azzal szorosan kapcsolatban tárgyalható. <sup>7)</sup> Leitlinien, 37. 1. <sup>8)</sup> Értékeltenek e területeket sem nevezzük. Ugyanis az ilyen területeknek is lehetnek politikai szempontból értékes tulajdonságai. A Szaharáról pl. tudjuk, hogy a szétszórt gyarmatbirtokokat a franciák ennek alapján összeköthetik (ezért „összeköttetési gyarmatnak“ is neveztük, Föld és Ember, 1921. 27. 1.) A legtöbb, gazdaságilag alacsony értékű területnek lehet helyzetértéke, ilyen pl. a sivatagos Arábia birtoka az angol politikában, mely a Fokföldtől Kairoig, innen Indiáig összefüggő területet akar létesíteni. A lakatlan Malta szigetnek is volna értéke stb. <sup>9)</sup> Supan (94. 1.) téved, a termelést és kereskedelmet állami tevékenységnek tünteti fel. <sup>10)</sup> V. ö. pl. a település kérdését Supan Leitlinien 1251. s köv.lap., Czirbusz Geopolitika 53—57. úgy tárgyalják, hogy az államföldrajzilag semmit mondó, avagy egyenesen zavaró. <sup>11)</sup> Ez utóbbiakkal korántsem akarjuk a háború jelentőségét túlozni. Sem azt nem akarjuk különösen kidomborítva látni, hogy az állam életében a háború domináns vagy dominál. Csupán egy elméleti hiányra utalunk; a háború teljes mellözése kétségtelen egyoldalúság az államföldrajzban. <sup>12)</sup> Erről Supan 64. 73. lk. aránylag jó fejezetet írt s itt csak utalunk rá. Ugyancsak roppant röviden, Czirbusz Geopolitika, 1919. 21—22. 1. <sup>13)</sup> Kjellén (Probleme des Weltkrieges, 1915. 9. 1.) az állammal 1. elégséges kiterjedést, 2. mozgási szabadságot, 3. erős összetartást követel. <sup>14)</sup> V. ö. Dékány, Naumann és Középeurópa történefilozófiája, Bp. Szemle, 1918. <sup>15)</sup> Föld és ember, 25. 1. <sup>16)</sup> Így formulázza Wagner, Lehrb 799. 1. <sup>17)</sup> Polit. Geogr. 353. V. ö. A. Dix, Pol. Geogr. 137. s köv. lk. <sup>18)</sup> V. ö. dolgozatunkat: „Helyi környezet“ és „földrajzi környezet.“ Földr. Közl. 1922. <sup>19)</sup> Ratzel, Polit. Geogr. 13—14. fejez. jelentős kísérlet. <sup>20)</sup> Érdekes összeállítás Brunhes és Vallaux két táblája, 676 és 677. lapon. <sup>21)</sup> Leitlinien 46. 1.